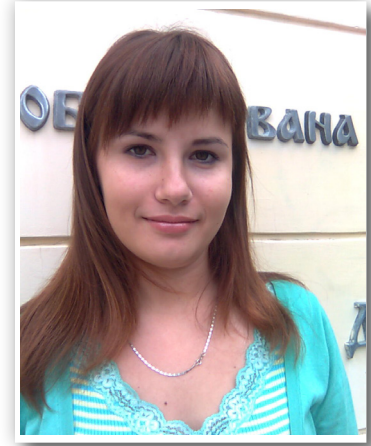

Катерина Леонідівна Крутій,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри педагогічної майстерності
початкової освіти та вихователів
дошкільних закладів Інституту педагогіки,
психології та інклюзивної освіти
РВНЗ «Кримський гуманітарний університет»
м. Ялта, Україна

Наталія Олександрівна Карпенко,
аспірантка, РВНЗ
«Кримського гуманітарного університету»,
м. Ялта, Україна

УДК 373.2.016

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДОШКІЛЬНИКІВ

Развитие, становление личности ребенка неотделимы от развития языка и речи. Ученых всегда интересовали вопросы языковых способностей ребенка и пути их формирования. Однако, известно, что в психологии нет единого определения термина «способности», а в лингводидактике – термина «языковые способности».

Актуальность темы обусловила следующие задачи: уточнить понятие «языковые способности»; проанализировать существующие термины «речевые способности», «речезыковые способности», «коммуникативные способности», «лингвистические способности».

Ключевые слова: язык, способности, языковые способности, речевые способности, коммуникативные способности, лингвистические способности, дети дошкольного возраста

Development, the formation of the child are inseparable from the development of language and speech. Scientists are always interested in the child's language abilities and ways of their formation. However, we know that in psychology there is no single definition of «ability» and in lnhvodydakytsi - the term 'language abilities».

Background caused the following tasks: – to define the concept of «verbal ability»; – to analyze the terms «verbal ability», «verbal-linguistic skills», «communication skills», «linguistic abilities».

Key words: language, skills, language skills, speaking skills, communication skills, linguistic skills, preschool children.

Пізнання дитиною довкілля починається від живого, безпосереднього споглядання, яким є саме життя. Спостереження, вивчення, привласнювання, засвоєння, пізнання, осмислювання розумом, чуттями і є тим пропедевтичним етапом залучення дитини до цінностей, що засвоюються, через різні форми організації і види мовленнєвої діяльності, взаємодії, знаки і символи соціуму й культури. Науковців завжди цікавили питання мовних здібностей дитини та шляхи їх розвитку. Проте, відомо, що у психології немає єдиного визначення терміну «здібності», а в лінгводидактиці – терміну «мовні здібності».

Механізм, закономірності та особливості процесу засвоєння мови дітьми дошкільного віку, досліджува-

лися вченими різних галузей: психофізіологами (Є. І. Бойко, М. І. Жинкін, Т. М. Ушакова та ін.), нейрофізіологами (Н. П. Бехтерева, Л. І. Божович, Т. Б. Глезерман, М. І. Красногорський, О. Р. Лурія та ін.), психолінгвістами (Т. В. Ахутіна, В. П. Белянін, І. Н. Горелов, Л. О. Калмикова, К. Ф. Сєдов, С. Н. Цейтлін та ін.), мовознавцями (П. І. Білоусенко, Р. О. Будагов, В. В. Виноградов, О. М. Гвоздев, М. А. Жовтобрюх та ін.), психологами (Л. С. Виготський, О. О. Леонт'єв, Є. І. Негневицька та ін.), лінгводидактами (А. Г. Арушанова, А. М. Богуш, Н. В. Гавриш, К. Л. Крутій, Ф. О. Сохін, О. С. Ушакова та ін.). Розвиток мовних здібностей дітей у сучасному дошкільному навчальному закладі (далі – ДНЗ) розглядають: Н. В. Гавриш, Н. В. Горбунова, К. Л. Крутій та ін.

Мета статті – окреслити термінологічне поле проблеми мовного розвитку дітей дошкільного віку, проаналізувати та віддиференціювати терміни психолінгвістики та лінгводидактики.

У традиційній лінгводидактиці мова розглядається, як складна, ієрархічна система одиниць з супідрядною функцією їх рівнів, мова – структурована реалізація взаємозв'язку мовних одиниць в одиничному акті мовоутворення. Адже оволодіння і володіння людиною мовою є механічною проекцією процесу вивчення цієї системи, «інвентарем мовних засобів» (Ф. де Соссюр), і його результатом (мовлення).

Мовна здібність, на відміну від мови, як суспільно-го явища, належить кожному індивіду, а на відміну від конкретного мовлення, вона абстрактна. Це психологічний вимір мови і мовлення [11]. Згідно з дослідженням О. Уланович, мовна здібність – явище складне і багатогранне за спостережуваними проявам, виступає в різних об'єктивних якостях, як функція мозку і, як відображення відносин об'єктивної дійсності, як природне, соціальне, свідоме, несвідоме, ідеальне, принципово знакове явище. Багатоякісність мовної здібності породжує і багатоплановість її вивчення: виявлення природи мовної здібності, періодизація мовного онтогенезу, моделювання процесів породження і сприйняття мовлення, типологія жанрів мовної поведінки мовної особистості, вивчення дитячої та дорослої мовленнєвої творчості тощо. У силу нестандартизованості психолінгвістики, як галузі наукового знання, об'єктом якої є мовна здатність, у науці. Сьогодні немає єдності термінологічного визначення цього явища і його референтної галузі. Більш прийнятним вважається визначення мовної здатності, як психофізіологічно обумовленого, але соціального явища, що забезпечує оволодіння і володіння мовою [11].

Уперше термін «мовні здібності» вжито видатним німецьким філософом Вільгельмом фон Гумбольдтом. Він пов'язував процес засвоєння мови дитиною з оволодінням «внутрішньою, мовною формою»: «У дитини відбувається не механічне заучування мови, а розгортання мовної здібності». У науковому обігу використовується також термін «мовні здатності». За М. Девдерою, мовна здатність – це функціональна система, що виникла внаслідок відображення елементів системи рідної мови і розвивається через збагачення наявних компонентів, що розглядаються, як рівні структури мовної особистості [3].

«Український педагогічний словник» пропонує таке тлумачення терміну «здатність» – «властивість індивіда, що визначає можливість, спроможність, нахил до виконання певної діяльності, ... зумовлюється рівнем знань, умінь та навичок тощо» [2]. З'ясування терміну «здатність» дає нам підстави стверджувати, що авторське використання синонімічних слів (здатність – здібність) у контексті мовна здатність (здібність) є не зовсім вдалим.

Погоджуючись із М. Девдерою, що рідна мова виконує специфічну функцію в житті дитини – формує мовну здатність, тобто, виробляє вміння привласнювати

мову і використовувати її, як універсальний комунікативний засіб [3].

Ми розглядаємо мовну здатність, як властивість індивіда, який спроможний і має нахили до мовленнєвої діяльності, зокрема. Дійсно, низка чинників є визначальними для лінгводидактики: дитина в онтогенезі набуває здатності освоювати мову і користуватися нею, проте, це набуття відбувається поза спеціально організованим процесом усвідомлення (поза навчанням), також ця здатність забезпечена певними механізмами саморозвитку [3].

О. Пузанкова визначає мовні здібності, як онтогенетичне утворення, провідну роль у формуванні та розвитку якого відіграє середовище, навчання та виховання, а природною передумовою є наявність задатків, анатомо-фізіологічних особливостей мозку та нервової системи. Мовна здібність має багатокомпонентну структуру, що містить інтелектуальний та спеціальний компонент (складається з мовленнєвої та мовної частин), ядром якої є мовне чуття або мовна інтуїція [7]. К. Сєдов узагальнює, що мовна здібність – це вроджена здатність людини до створення та сприйняття мовленнєвих витворів [10].

Послідовники психологічної школи Л. Виготського позначають мовну здібність, як соціальне за природою утворення, що формується під впливом соціальних чинників, потреби в спілкуванні та реалізації комунікативних інтенцій, у різних ситуаціях спільної діяльності людей.

Незважаючи на різні погляди, природу мовних здібностей, вчені єдині в тому, що їх необхідно розвивати та формувати. Схему формування механізму мовних здібностей (за матеріалами досліджень: П. Гальперіна, О. Запорожця, О. Леонтьєва, Н. Лейтеса, С. Рубінштейна, Б. Теплова та ін.) можна запропонувати у такому вигляді: задатки – нахили – діяльність – спілкування – мовна здібність – мовна особистість – мовна активність – мовна компетенція – мовна компетентність – мовна обдарованість (літературна, поетична тощо) – літературний або поетичний талент.

Зазначимо, що від мовних здібностей необхідно відрізнити мовленнєві здібності, комунікативні та лінгвістичні здібності. За М. Вашуленко, готовність суб'єкта використовувати мову у своїй діяльності називається мовленнєвою здібністю [1]. Назвемо рівні мовленнєвої здібності: рівень правильності (дотримання мовних норм; нормативність мовлення); рівень швидкості – обґрунтований поділ мовленнєвої дії у часі; рівень насиченості – багатство словника і граматичних форм, виражальних мовних засобів, що виходять за межі мінімуму тих мовних засобів, необхідних для досягнення звичайного рівня; рівень адекватного вибору – йдеться про вибір мовних форм на основі адекватності висловлювання програми, задуму, ситуації спілкування, зорієнтованості на слухача, його можливості у сприйнятті словесної інформації [1].

На думку К. Крутій, до мовленнєвих здібностей необхідно віднести такий компонент, як мовленнєве

чуття, де людина інтуїтивно відчуває доречність використання певного поняття, вдало використовує порівняння, не потопає в уточненнях та доповненнях, уміє декількома словами передати глибоку думку [5].

Необхідно підкреслити, що деякі вчені, зокрема, Т. Ушакова, поряд з мовними та мовленнєвими здібностями визначає мовленнєво-мовні [12]. Згідно дослідженням Т. Ушакової, мовленнєво-мовна здібність у своєму розвитку проявляється, як певна двобічна сутність: відкрита майбутнім зовнішнім, соціальним впливам і, в той самий час, охоплює принесений з минулого внутрішній, біологічний багаж. Ця двобічність знаходить вияв у безлічі фактів. З одного боку, у мовному онтогенезі простежуються соціальні впливи: діти засвоюють ту мову, яку їм дає ближче оточення; у певному віці вони здатні рефлексувати і впливати на свою мову, здатні до вивчення нерідних мов; мовні норми регулюються і підтримуються соціумом. З іншого боку, мова немовляти розвивається за своїми автономними, біологічними законами, незалежними від бажань оточуючих і слабо піддається коригуванню. Ці закони пов'язані з роботою мозку немовляти. У дітей з недорозвиненим або ушкодженим мозком страждають мовлення і мова.

Отже, здоровий людський мозок необхідний для повноцінного функціонування мови і мовлення. Т. Ушакова зазначає, що згідно дослідженням з психогенетики, процес онтогенезу мови у немовлят відрізняється одноманітністю та стійкістю своїх етапів, але у більш старшому віці можуть з'являтися помітні, індивідуальні варіації. Крім того, психогенетичні дослідження виявили генетичний компонент мови, що полягає у диференціальних особливостях в мовленні/мові і можуть бути пов'язані зі спадковістю [12]. Автором зазначається, що розвиток мовленнєво-мовних здібностей має спонтанний характер: зокрема, за відсутності мовлення у глухих дітей, вони здатні до мовного розвитку [12].

О. Зайнуловою поряд з терміном «мовленнєво-мовні здібності» використовується «мовленнєво-мовна компетенція». Мовленнєво-мовна компетенція – це знання та навички мовознавців, що здійснюються в мовленнєвій комунікації. Мовленнєва навичка розкривається у мовленнєвих операціях, що характеризуються певними параметрами: несвідомість, автоматичність, відповідність нормі мови, стійкий темп виконання. Формування мовленнєвої навички полягає у забезпеченні правильної побудови і реалізації висловлювання у дитини. Вибір мовних операцій (навичок) в залежності від того, для якої мети, в якій ситуації відбувається спілкування, залежить від сформованості мовного вміння. Володіти таким умінням означає – вміти підпорядкувати форму мовленнєвого висловлювання завданням спілкування, вживати найефективніші мовні та паралінгвістичні засоби [4].

Л. Поперечна зазначає, що комунікативні здібності – це загальні здібності, пов'язані з багатьма підструктурами особистості й виявляються в уміннях суб'єкта вступати в мовленнєвий контакт з іншими членами

суспільства [6]. Комунікативні здібності характеризуються іншими здібностями людини, що виявляються у швидкості, глибині та міцності опанування засобів і прийомів діяльності, а саме: вміння слухати, сприймати та відтворювати інформацію, вести діалог, брати участь у дискусіях, вести перемови, переконувати і відстоювати свою точку зору. Разом з тим, розвиток комунікативних здібностей є одним з основних чинників становлення особистості. Н. Саєнко називає лінгвістичні (іншомовні) здібності, як чинники, що визначають легкість і швидкість досягнень у вивченні іноземної мови [9]. Лінгвістичні здібності (С. Рубінштейн) мають трикомпонентну структуру, що охоплює: когнітивний компонент – якості психічних процесів: слухове мовосприйняття, механічна і логічна пам'ять, обсяг короткотривалої і довготривалої пам'яті, тип запам'ятовування, рівень мимовільного запам'ятовування, вербальне мислення тощо; особистісний компонент – комунікативні й емоційні якості особистості; мовну і мовленнєву базу [8].

Таким чином, мовна здатність є багатоконпонентним утворенням, що забезпечує оволодіння мовою. Поряд з цим терміном, необхідно визначити мовленнєві, комунікативні та лінгвістичні здібності. Проте, термінологічне поле окресленої проблеми, потребує подальшого вивчення та конкретизації, для більш повного уявлення про механізми становлення мовної здібності дитини дошкільного віку. Подальшу розробку проблеми ми бачимо у систематизації понять лінгводидактики.

Використані літературні джерела

1. *Вашуленко М.* Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання // Початкова школа, 2001. – № 1. – С. 11–14.
2. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник [Текст] / Семен Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 373 с.
3. *Девдера М.* Мовна здатність та принципи, зміст і логіка навчання мови / М. Девдера // Українська мова і література в школі, 1999. – № 3. – С. 10–12.
4. *Зайнулова Е. В.* Формирование речевых способностей у детей, как фундамента коммуникативной компетенции / Е. В. Зайнулова / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://ipk74.ru/virtualcab/consultation/formirovanie-recheyazykovykh-sposobnostey-u-detej-kak-fundamenta-kommunikativnoj-kompetencii>
5. *Крутий К. Л.* Словотворчий компонент, як чинник розвитку мовної здібності дитини дошкільного віку // Актуальні проблеми українського словотвору / За ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 652–663.
6. *Поперечна Л. Ю.* Комунікативні здібності вчителя, як одна з важливих складових його професіограми / Л. Ю. Поперечна // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2012. – № 1.

7. Пузанкова Е. Н. Формирование языковой способности при обучении русскому языку / Е. Н. Пузанкова // Образование и общество, 2001. – № 3 (9). – С.11–15.

8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2002. – 720 с.

9. Саснко Н. С. Реалізація функцій іншомовної освіти студентів немовних спеціальностей у навчальному процесі // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – Вип. 3. – С. 181–184.

10. Седов К. Ф. Онтопсихолінгвістика: становле-

ние коммуникативной компетенции человека / К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2008. – 320 с.

11. Уланович О. И. Развитие языковой способности человека в условиях билингвизма и полилингвизма // Психолого-педагогические проблемы одарённости: теория и практика : Материалы VI Международной конференции, Иркутск, 12 – 13 сентября 2009 г. – Иркутск: ООО «Репроцентр А 1», 2009. – Т. 1. – С. 542–551.

12. Ушакова Т. Н. Двойственность природы речевой способности человека / Т. Ушакова // Психологический журнал, 2004. – Т. 25. – № 2. – С. 5–16.

